

NYA AVHANDLINGAR

Karin Gustavsson: *Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2014. 239 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7108-570-2.

Karin Gustavssons avhandling behandlar det tidiga 1900-talets etnologiska by- och bebyggelsedokumentationer och syftet är att med utgångspunkt från den relaterade fältarbetspraktiken undersöka hur vetenskaplig kunskap produceras. Den är en avhandling i etnologi från Lunds universitet, men den kan samtidigt ses som ett bidrag till det museologiska forskningsfältet, genom sitt fokus på museernas kunskapsbyggande och normskapande verksamhet.

I det första kapitlet, *Inledning*, presenteras på sedvanligt vis problemområde och syfte, det empiriska fältet och den tidsmässiga avgränsningen, teoretiska utgångspunkter, material och metod, centrala begrepp och forskningssammanhang. Empirin utgörs av bevarat material från de by- och bebyggelsedokumentationer som mellan 1910-talets mitt och början av 1930-talet utfördes genom fältarbeten på landsbygden. Strävan var att leta upp de mest ålderdomliga miljöerna, som spår av en förmodat försvinnande allmogekultur, och dokumentera dem i uppteckningar, uppmätningar, fotografier, anteckningsböcker, skisser och ritningar. Bakom arbetet stod flera museer och arkivinstitutioner, och i avhandlingen har använts material från Nordiska museet, Folklivsarkivet i Lund och Helsingborgs museer. Södra Sverige dominerar generellt men författaren har även gjort

nedslag i andra delar av landet. Särskilt fokus har lagts på de undersökningar som gjordes i Skåne 1920 och 1921, Norrbotten 1922 och Blekinge 1924. Som resultat av de här undersökningarna nämns artiklar, böcker, arkivhandlingar, fotografier, föremål och museiutställningar, ett material som har använts för tidigare forskning medan den här studien riktar blicken mot dess tillkomst. Det ska också sägas att avhandlingen innehåller ett rikt bildmaterial i form av fotografier, ritningar, skisser och anteckningsböcker, som inte bara är illustrationer utan tillsammans med bildtexterna ingår i analysen och argumentationen.

Författarens avsikt är att undersöka *hur* det gick till att producera den här sortens kunskap. Hur såg fältarbetets praktik ut? Vilken betydelse hade olika tekniker och hjälpmedel som kameran, cykeln och bilen? Utifrån sådana frågor beskrivs avhandlingens *problemområde* som relationen mellan praktiskt fältarbete och vetenskapliga kunskapsprocesser, preciserat i det övergripande *syftet*: ”att med exempel hämtade från bebyggelsedokumentationernas fältarbetspraktik undersöka hur vetenskaplig kunskap produceras”. Detta leder författaren till att ta sin teoretiska utgångspunkt framför allt hos Ludwik Fleck och Bruno Latour och deras tankar om hur grupper av forskare tillsammans och i samspel med sin materiella miljö gör vetenskapliga upptäckter och skapar normerande vetenskapliga fakta.

Fältarbetena var kollektiva sociala projekt där det utvecklades en gemensam *tankestil*, med Ludwik Flecks terminologi, dvs. att två eller flera individer i ett *tankekollektiv* börjar tänka på samma sätt om en fråga, antingen momentant

eller på längre sikt, stabilt. Tillsammans med den delade praktiken och erfarenheten skapade en sådan mekanism en likartad förståelse för vad som skulle dokumenteras. Med begreppet *blick* betecknar författaren denna selektiva perception, där fältarbetarna kom att se det förväntade – nämligen de företeelser som skilde sig från det industrialiserade, samtida samhället.

Från Bruno Latour hämtar författaren tankar om betydelsen av olika materiella redskap i konstruktionen av vetenskapliga fakta. Latour använde sig av *laboratoriet* som en modell för samspelet mellan människors teoretiska kunskaper och praktiska handhavande av ting, vilket sedan kunnat överföras till andra forskningssammanhang – i detta fall till kulturhistoriska expeditioner för bebyggelsedokumentation. Aktiviteter, rutiner, materiella förutsättningar och resultat kan här studeras som betydelsebärande *mikroprocesser* och som *inskriftioner*, dvs. ett slags representationer av studieobjektet i form av anteckningsböcker, fotografier och arkivhandlingar.

I linje med Latours tankegång blir *materialitet* och *materialisering* centrala perspektiv i analysen av fältarbetet, där fysiska ting och fysisk miljö utgör både subjekt och objekt samt fungerar som förmedlare av ett kognitivt och socialt innehåll, vilket påverkar människors beteende. Framför allt är det tre kategorier av materialitet som behandlas: För det första ting och tekniker som fältarbetarna var beroende av och som påverkade deras tankar och handlingar – tåg, cyklar, telegraf, telefon och medförda arbetsredskap. För det andra den materiella verkligheten som skulle dokumenteras, alltså miljöer, enskilda byggnader och inventarier. Och för det tredje det avslutande arkivmaterialet – papper med text och bild, fotografier, skisser och ritningar.

Kapitel 2, *Den samhälleliga och vetenskapliga kontexten*, ägnas åt de övergripande samtida sammanhang som gjorde att den här sortens dokumentation och insamling sågs som nödvändig. Bakom låg förstas industrialiseringen och moderniseringen som hade fått det förindustriella samhället – bondesamhället eller allmogesamhället – att ta gestalt som ett ”försvinnande”

objekt att rädda minnet av, genom vetenskaplig dokumentation. Tidens vetenskapliga ideal och arbetssätt var starkt influerade av naturvetenskaperna som i sin forskningshistoria hade format en normalvetenskaplig metod – att skicka ut expeditioner i syfte att inventera, samla och systematisera en så stor mängd belägg som möjligt som underlag för vetenskapliga slutsatser. Teoretiskt var det positivism, evolutionism och diffusionism som i olika kombinationer både styrde och förklarade verksamheten, med sökandet efter de äldsta formerna som främsta uppgift. Politiskt var det nationella perspektivet en given utgångspunkt, en nationalism med regionala ansikten, där *hembygden* skapades som idé och begrepp och där fältarbetarnas lokala iakttagelser blev bidrag till forandet av helheten Sverige. Undersökningsverksamheten blev därmed ett nationellt intresse och det ställdes krav på staten att engagera sig, vilket också skedde genom riksdagsmotioner, utredningar, kommittéer, kommissioner och anslag till verksamheten – vid sidan om andra, privata, finansiärer. Uppfattningen var att det var bråttom, att det handlade om en kapplöpning med tiden. Men det var också en historisk period då mycket ännu var öppet till formen och känslan av pionjärsats var stark. De regionala museerna hade ännu inte formerat sig professionellt och etnologin/folklivsforskningen höll precis på att etableras som vetenskap vid universitet och högskolor. Nordiska museet – och även Norsk folkemuseum – fungerade som *forskningshårdar* för kulturhistoria, dvs. intellektuella miljöer med plats för en krets forskarpersonligheter som sysslade med både praktik och teori.

Kapitel 3 har rubriken *Blick för det förflutna*. Redan i början av kapitel 1 togs läsaren med på en resa, med hjälp av Sigurd Erixons anteckningar från tåget på väg till Blekinge 1924, men det är egentligen först i det här kapitlet som vi på allvar befinner oss i fält. Den tidigare nämnda professionella blicken var det främsta redskapet i en forskning som använde inventering som metod. Denna urvalsformåga var mer grundad på den outtalade samsyn – tankestilen – som växte fram mellan fältarbetarna än på de instruktioner som efterhand började formas.

Den viktigaste komponenten var att kunna urskilja det *ålderdomliga*, som i detta fall främst kunde återfinnas i de ännu oskiftade byarna. Hög ålder skapade etnologisk relevans, men definitionen av det "ålderdomliga", eller till och med bara det "gamla", var rätt oklar eftersom allmogens tid behandlades som en hel epok, främst karakteriserad av att den var avskuren från samtiden. Kultursynen var devolutionistisk, det äkta och autentiska fanns inte i samtiden utan i det förflutna.

En annan komponent i urvalsformågan var mannens blick för män. Det var bara män som genomförde by- och bebyggelseundersökningarna, och mellan dem byggdes en homosocial gemenskap som knöts samman av fältarbetets fysiska utmaningar tillsammans med pilsner, sprit och cigarrer – njutningsmedel som vid den här tiden i huvudsak var förbehållna män. Kravet på expertis, som ifråga om utbildning innefattade både läroverksexamen och påbörjade akademiska studier, uteslöt automatiskt de flesta kvinnor, som inte hade samma tillträde till dessa världar. Inga kvinnor var med i fält men de bidrog till projekten med excerpering, renskrivning och korrekturläsning, som amanuenser och assistenter eller som fruar och andra anhöriga. Den akademiska manliga expertisens dominans medförde också ett svagt intresse för lokalbefolkningen som källor till information samt att det i forskningsresultaten går att notera en övervikt för maskulint konnoterade företeelser inom byliv och byorganisation.

I kapitel 4, 5 och 6 är vi huvudsakligen kvar ute i fält, och nu står fältarbetets praktiker i fokus samt de materiellt relaterade mikroprocesser som tillsammans skapar och formar (underlag för) vetenskaplig kunskap. Kapitel 4, *Rörelse i rummet*, är avhandlingens kortaste och behandlar hur fältarbetarna tog sig fram i landskapet. För de tidiga 1900-talets expeditioner blev framför allt cykeln men även järnvägen, motorcykeln och bilen nya transportmedel – paradoxalt nog just sådana moderna tekniska landvinningar som ansågs hota de miljöer som skulle dokumenteras. Med cykel och bil gick det att få mer arbete gjort på kortare tid och bagagehanteringen blev smidigare, samtidigt som båg-

ge hjälpmedlen också kunde krångla och därmed omintetgöra dagens planerade arbete. Men de fick också konsekvenser för forskningsresultatet och gav antingen en överblick eller en detaljbild. Även relationen till gårdsägarna påverkades av om fältarbetarna anlände i bil eller på cykel.

Trots rubriken, *Fältarbetets föremål*, handlar kapitel 5 nästan uteslutande om kameran som vetenskapligt instrument och fotografiet som en inskription i Latours ovan nämnda mening, å ena sidan ett (flyttbart och spridningsbart) medium som bär ett kunskapsinnehåll och å andra sidan en fysisk materialisering av kunskap, i form av ett föremål där tid och rum har pressats samman. Inledningsvis rekapituleras kort den omsvängning i synen på det materiella som etnologiskt forskningsområde som skett under de senaste decennierna, där betoningen idag vanligen ligger på vad föremålen *gör*, i stället för som tidigare vad de *är*, samt att *relationen* mellan människor, ting och teknik har satts i fokus (med inspiration främst från Latour). Med denna utgångspunkt beskrivs och analyseras kameran introduktion i det tidiga 1900-talets fältarbeten, där den till en del kom att ersätta tecknandet som metod för att avbilda studieobjekten. Trots en till att börja med tung, otymplig och ofta oförutsägbar och äventyrlig teknik var denna modernitetssymbol högt skattad och blev snabbt en självklarhet för undersökningar med vetenskapliga anspråk.

Kapitel 6, *Uppmätning och ritande*, är avhandlingens mest omfattande. Det tar sin utgångspunkt i de verktyg som var centrala för den här delen av verksamheten: penna, papper, måttband, tumstock och ritbestick. Att rita och mäta var aktiviteter som inrymde en serie mikroprocesser, där alla måste följa en exakt metodik för att resultatet skulle kunna fungera som underlag för vetenskaplig kunskap. Många moment krävde samarbete av flera deltagare, vilket främjade och bekräftade de gemensamma rutinerna. I fält gjordes skisser till bl.a. planritningar, längd- och tvärsektioner men även detaljer som t.ex. gångjärn. Skisserna kunde vara enkla men måtten måste vara exakta för att kunna renritas efter hemkomsten, antingen av fält-

arbetarna själva eller annan personal. Fältarbetets data överfördes då till ett annat vetenskapligt språk, den *visuella vokabulär* som byggnadsritningar talar med och som kräver en särskild kompetens för att kunna förstås. Till skillnad mot fotografering innebar tecknandet vissa fördelar, som t.ex. att delar av objektet kunde väljas bort och andra detaljer framhävas. Det var också möjligt att rita sådant som inte gick att fotografera, som en byggnads planlösning. Det gick dessutom att teckna rekonstruktioner av hela miljöer, byggnadsdelar som var rivna eller inredningar som doldes under sentida kulturlager som tapeter och linoleumgolv. I likhet med fotografiet blev även dessa teckningar och ritningar inskriptioner, dvs. transformationer av den fysiska verkligheten till medier för fortsatt vetenskaplig bearbetning. Avslutningsvis berörs i kapitlet införandet av en vetenskaplig terminologi för de identifierade hustyperna och planlösningarna, som ”sydgötiskt hus” ”hebershus” och liknande. Då kunde gårdsägarna plötsligt besitta en åtråvärd kompetens vad gällde exempelvis rumsbenämningar, medan de tidigare mest framstått som besvärliga när de ibland satte sig på tvären och inte lät fältarbetarna mäta och fotografera utan långvarigt parlamentarande eller helt sonika vägrade att släppa in någon på gården.

Med kapitel 7, *Materialiserad kunskap*, lämnar vi fältet och betraktar vad som fortsättningsvis händer med materialet i den rumsliga kontext som *arkivet* utgör. Hur gick det till när de omfattande datamängderna skulle göras tillgängliga för forskning, i nuet och för framtiden? I arkivet återfinns idag ett kondenserat och förtätat resultat av fältarbetena, där den externa verkligheten har omformats till arkivakter, möjliga att hantera och flytta omkring. Idealet var att den *materiella densiteten* hos originalföremålen, deras källvärde, skulle vara fortsatt iakttagbar, fast i ett annat medium, och därtill erhålla en *vetenskaplig densitet*, när verklighetens mångtydiga och kaotiska ordning hade ersatts av arkivets renodlade och systematiska ordning. Men till omvandlingsprocessen hörde att materialet sorterades om. Fältarbetets kontext ersattes av arkivets systematik, där den topografiska principen

härskade över proveniensens. Det betyder att materialet från exempelvis ”Skåneexpeditionen” och ”Dalaexpeditionen” delades upp och fördes samman med annat material från respektive socken eller härad, insamlat vid andra tidpunkter och av andra personer. I arkivet gör sig därför två tidsatmosfärer påminna samtidigt: det tillfälle då materialet producerades och det tillfälle då det ordnades och paketerades. Det renskrivna och renritade materialet sågs som expeditionernas främsta resultat, som gick att mäta kvantitativt i antal hyllmeter och fotografier. Kvantiteten blev en kvalitet och i sin tur ett kapital för museer och arkiv.

Det sista kapitlet, *Kulturens ordnande*, är avhandlingens avslutning. Här rekapituleras några bärande teman, med vissa analyserande tillägg, samtidigt som det kort nämns hur verksamhetens frågeställningar kom att utvecklas under 1900-talet. Författaren menar att den tankestil och de vetenskapliga problemställningar som hon beskrivit inte bara förblev konstanta under hela den tid hon undersökt, fram till omkring 1930, utan även decennierna efter. Den lagbundna grammatik som forskarna försökte upp-rätta nådde de emellertid aldrig riktigt fram till innan material och frågeställningar började uppfattas som obsoleta.

För mig som recensent och fakultetsopponent har läsningen av avhandlingen varit en spännande och mångbottnad resa tillbaka till den tid då det etnologiska projektet startade. Genom studiens empiriska bredd och mångsidighet finns mycket att diskutera, men jag kommer här bara att beröra ett fåtal aspekter. För att börja med den analytiska konstruktionen menar jag att de teoretiska verktygen är väl valda. Flecks tanke-kollektiv och tankestil samt Latours tankar om det materiellas agens har använts för att gjuta nytt liv i forskningen om praktiker och kollektivt delade, men utsagda, kunskaper och kunskapsbildning. Jag har dock en del synpunkter på den teoretiska begreppsanvändningen. Det är visserligen inte nödvändigt att använda alla verktyg i Latours låda, däremot är det något förbryllande att just begreppen ”nätverk” och ”blackboxing” saknas, eftersom de så väl representerar centrala fenomen i den studerade pro-

cessen. Författaren och jag har vidare lite olika sätt att uppfatta och använda begreppet "aktant", även om Latour själv har lämnat varierande besked om sin egen tolkning av dess innebörd. Det finns också en oklar relation mellan begreppen tankekollektiv, tankestil och diskurs, där de ibland flyter samman och blir i det närmaste synonyma. På grund av de frågor om kunskapskonstruktion som avhandlingen hanterar kunde också en tydligare forskningskontext ha givits till det tidigare så populära begreppet tyst kunskap, som nu bara uppträder i stort sett oförmedlat. Vad gäller forskningssammanhang och refererade verk är associationsramarna rätt snäva; vissa Lundaforskare återkommer i flera stora frågor som materialitet, arkivkritik och just tyst kunskap. Det finns vidare andra forskare som har använt Flecks teoribygge specifikt för museiorienterade studier som kunde ha nämnts och använts för en komparation.

Liknande oklarheter som ifråga om de teoretiska begreppen finns också när det gäller avhandlingens fokus och avgränsning. Här finns en glidning mellan begrepp som etnologi och kulturhistoria, allmogekultur och by- och bebyggelsehistoria och där ordparen ibland används som synonymmer. Även den tidsmässiga avgränsningen av studien är något svävande. Fältarbetarna själva var förvisso ofta oprecisa i sina definitioner, men ändå förefaller de laga skiftena ha utgjort en tidsmässig gräns, på så vis att de oskiftade byarna var de mest eftersökta studieobjekten. Detta kunde klargjorts tydligare i bokens början. Själva problemområdet och syftet kan också ses som lite för snävt och otydligt formulerat i förhållande till det som faktiskt visas, nämligen att produktionen av vetenskaplig kunskap utgjordes av en kedja av praktiker som inte bara pågick i fält utan sträckte sig vidare in i mörkrum, ritsalar och arkivläggningens procedurer. En bredare formulering av problem och syfte samt en mer systematisk disposition av kapitlen 5–7 kunde ha gjort denna kedja tydligare.

Som nämnts bedrevs by- och bebyggelseundersökningarna uteslutande av män för vilka den professionella expertisen stod i fokus. Det väcker frågan om dessa undersökningars rela-

tion till annan samtida fältforskning: å ena sidan de både manliga och kvinnliga folkminnesforskare som utförde språkliga och folkloristiska uppteckningsarbeten (Carl Wilhelm von Sydow, Louise Hagberg och andra), å andra sidan de kvinnliga textilforskare som gjorde inventeringar i samarbete med hemslöjdsrörelsen (Emelie von Walterstorff, Lilli Zickerman, Vivi Sylwan, Elisabeth Thorman). För dessa var det nödvändigt att skapa en intim relation till lokalbefolkningen, dels för att få ta del av tankar och berättelser, dels för att få komma inomhus och dokumentera textilier i kistor och skåp. Folkminnesforskarna nämns i avhandlingen, dock inte textilforskarna. En jämförelse mellan dessa tre typer av forskare och projekt hade sannolikt kunnat tydligare identifiera det specifika med just by- och bebyggelseundersökningarna vad gäller arbetssätt, kunskapsmål och resultat men också gjort det möjligt att fördjupa problematiseringen av dem ur ett genusperspektiv.

Ytterligare en fråga som kunde ha fått en tydligare belysning är den andra form av materialiteter som författaren inkluderat i sin studie, dvs. de fysiska studieobjekten. Det nämns kortfattat att jordbruks- och hantverksredskap, möbler och andra inventarier förvärvades och skickades till Nordiska museet under arbetets gång. I praktiken var fram till 1920-talets slut insamlingen av ord, bild och föremål integrerad, och en stor del av museets föremålsinsamling skedde just i samband med fältundersökningarna. En som i hög grad intresserade sig för detta var Sigurd Erixon, verksam som tjänsteman på Nordiska museet 1912–34 innan han tillträdde den Hallwylska professuren i etnologi/folklivsforskning. Erixon spelar en framträdande roll i avhandlingen, men den här delen av hans intressen blir inte närmare belyst, och vad gäller hans forskningsinriktning menar jag att bilden blivit lite för statisk, smal och ensidig. Författaren beskriver Erixon som en inbiten typolog och diffusionist, med ett över tid oföränderligt kunskapsmål för forskningen om by- och bebyggelsehistoria. Men genom bl.a. sina studier av byväsende och byorganisation visade han intresse även för människorna mellan husen, och han inspirerade och stödde även de ovan nämnda textil-

inventeringarna. Han bidrog också till att från 1920-talets slut bredda Nordiska museets fältundersökningar från allmogebebyggelse till prästgårdar, herrgårdar, städer och hantverk, och åren innan han blev professor medverkade han också till de nya pedagogiska och funktionalistiskt inriktade utställningarna på museet.

I det avslutande kapitlet görs återkopplingar till avhandlingens centrala teman, med vissa poänger, men blandningen av upprepningar och nya associationer gör kapitlet mindre stringent. Därutöver sätter jag ett frågetecken vid hur den fortsatta utvecklingen under 1900-talet beskrivs; även om ambitionen inte varit en djupare analys tror jag att vissa centrala element kunde ha förtydligats. Som författaren skriver gjorde sig tankestilen från 1900-talets början visserligen gällande ända fram till efter seklets mitt – ett exempel är Folklivsforskar- och folkminneskongressen i Åbo 1959, med temat ”Den gamla bondekulturens upplösning”. Men det fanns andra, starka parallella strömningar som inte nämns. Det funktionalistiska synsättets genombrott är en sådan, det växande intresset för samtiden ett annat. Kanske kunde år 1965 ha valts som en signifikant slutpunkt för författarens avslutande reflektion? Då skildes Skansen från Nordiska museet, Allmogeaavdelningen och Högreståndsavdelningen avskaffades och deras respektive fältundersökningsavdelningar slogs ihop till Kulturhistoriska undersökningen. Proveniensprincipen etablerades i arkivet, dvs. att fältundersökningarnas material i fortsättningen hölls samman i stället för att splittras upp på olika ämneskategorier. På så vis blev detta år brytpunkten mellan den vetenskapssyn som hade etablerats i det tidiga 1900-talets fältarbeten och 1970-talets nya etnologi och museipolitik. Ambitionen att utföra byggnadsdokumentationer och annat fältarbeten mattades inte av, men tog sig nya former.

Trots mina kommentarer och synpunkter representerar Karin Gustavssons avhandling ett viktigt och omfattande arbete som innehåller mycket intressant material och ny kunskap. Det är ett komplicerat pussel som har lagts av skingrade spår, i en rekonstruktion av en praktik som skapade ett inflytelserikt forskningsmaterial och

som bidrog till att sätta dagordningen för 1900-talets etnologi. Avhandlingens ämne och frågeställningar är synnerligen relevanta också utifrån de senaste decenniernas ökade intresse för materialitet och materialisering. Boken är följaktligen ett viktigt tillskott till både etnologins ämneshistoria och i vidare mening till forskningen om hur vetenskaplig kunskap skapas genom samspelet mellan mänskliga och icke-mänskliga aktörer och deras praktiker, i olika sociomateriella kontexter.

Eva Silvén, Stockholm

Annie Woube: *Finding One's Place – an ethnological study of belonging among Swedish Migrants on the Costa del Sol in Spain*. Etnolore 35, Uppsala universitet 2014. 209 s., ill. ISBN 978-91-506-2424-3.

Annie Woubes avhandling *Finding One's Place* handlar om hur svenska ”livsstilmigranter” på Costa del Sol (här förkortat CDS) formar tillhörighet i sin transnationella tillvaro. Avhandlingens är 209 sidor lång inklusive käll- och litteraturförteckning, uppdelad på 7 kapitel. Den är skriven på engelska, och språket i avhandlingen är rakt och tydligt och saknar dessutom nästan helt korrekturfel, vilket gör läsningen behaglig. Avhandlingens syfte beskrivs i inledningskapitlet som ”att studera *hur tillhörighet skapas och ges mening i vardagliga praktiker* av migranter från Sverige på Costa del Sol i Spanien” (s. 15). Med ”tillhörighet” syftar Woube på *erfarenheter av inkludering* och *identifikation*, men också på sådant som att finna och förstå sin *plats* och *position* i en social värld, och att känna sig *emotionellt knuten* till den. Teoretiskt har avhandlingen fyra utgångspunkter. *Fenomenologiskt* intresserar Woube sig för livsvärld, praktik och intentionalitet. Med stöd i Sara Ahmed intresserar hon sig för de processer av orientering, desorientering och omorientering som migranterna uppvisar i berättandet om sina erfarenheter. I sin diskussion av *identifikation* som process betonas Anthias ”translocational positionality”: en